

Olga Miriam Przybyłowicz

Inwentarze włoskich klasztorów klarysek: San Gimignano (1317–1340), Bolonia (1337–1341), Ferrara (1337)

Żołycielką drugiego zakonu franciszkańskiego — żeńskiej gałęzi franciszkanów, nazywanej w późniejszym okresie klaryskami, a w czasach życia założycielki Ubogimi Siostrami bądź Paniąmi¹, była Klara di Offreduccio, towarzyska Franciszka z Asyżu. Pod wpływem „Biedaczyny z Asyżu”, jego nauk i postawy życiowej, Klara wyrzekła się dóbr doczesnego świata. Sobór Laterański IV w 1215 roku zakazał tworzenia nowych reguł zakonnych i z tego powodu Klara, która myślała o powołaniu kobiecej wspólnoty kierującej się naukami Franciszka, zmuszona była spędzić pierwsze lata zakonnego życia w istniejącym już zakonie. Wybrała klasztor benedyktynek w Bastia Umbra. Żyjąc według reguły św. Benedykta kierowała się jednak przede wszystkim ustnymi wskazaniem Franciszka, szczególnie tymi, które zawarł on w *formula vitae*². Po kilkunastu miesiącach zdecydowała się na opuszczenie klasztoru benedyktynek i za radą Franciszka założyła pierwszą wspólnotę w San Damiano, na przedmieściach Asyżu, czyniąc starania o akceptację stolicy apostołskiej.

W 1216 roku papież Innocenty III potwierdził Klarze i jej kilku współtowarzyszkom pierwotną regułę tzw. *Przywilej Ubóstwa*, w którym zostały spisane nauki i wskazania Franciszka. Ze względu na wierne przestrzeganie ideałów Franciszka, szczególnie tych dotyczących życia w ubóstwie i posłuszeństwie, wspólnota Klary została nazwana Ubogimi Siostrami. Po upływie kilkudziesięciu lat terminem tym określane były te domy zakonne, które przyjęły regułę ułożoną przez Klarę i zatwierdzoną na kilka dni przed jej śmiercią, w sierpniu 1253 roku.

Kardynał Hugolin, który przez papieża wyznaczony został opiekunem wspólnoty w San Damiano, ułożył pierwszą regułę zakonną dla klarysek, opartą w dużej mierze na regule benedyktyńskiej, w której dopuszczano możliwość posiadania wspólnej własności przez zgromadzenie. Miała ona obowiązywać zarówno klasztor San Damiano, jak i powstające, nowe klasztory. Dzięki tej regule zgromadzenie Klary uzyskało statut kanoniczny w Kościele.

¹ Jednolite nazewnictwo, Zakon Świętej Klary, wprowadził Urban IV w regule nadanej 18 października 1263 roku. Zob. *Wczesne źródła franciszkańskie*, oprac. F. Kafel, Warszawa 1981, t. 2, s. 414–430. Jednak nawet w XIV wieku klaryski posługiwały się różnymi regułami i określane były przez hierarchów zakonnych różnymi nazwami: [...] *qui prefati domini Urbani regulam susceperunt nec non monasterium S. Clare de Assisio et aliorum, que ex sua regula vel ex privilegio subsint vel subesse debent cardinali* [...], *Monumenta Germaniae Franciscana* (dalej cyt.: MGF), t. I: *1240–1517*, wyd. Ch. Reisch, Düsseldorf 1917, nr 118, *Regesten zur schlesischen Geschichte, Codex Diplomaticus Silesiae* (dalej cyt.: CDS), Breslau 1875, t. XVI, nr 2972.

² O *formula vitae* wspomina późniejsza reguła dla klarysek z 1253 roku. Zob. R.C. Dhont, *Klara wśród swoich sióstr*, Niepokalanów 1988, s. 135.

Klara była zdecydowanie przeciwna jakimkolwiek odstępstwom od nauk Franciszka i wyprosiła u kardynała Hugolina, który od 1227 roku był papieżem (pod imieniem Grzegorza IX) przywrócenie — ale tylko dla klasztoru w San Damiano — *Przywileju Ubóstwa*³. Większość klasztorów, które powstały w pierwszym dwudziestoleciu od zatwierdzenia *Przywileju Ubóstwa* zarówno we Włoszech (Monte Lucio, Camullia, Gattida, Florencia, Perugia), jak i poza Italią: w Hiszpanii (Santa Maria de Las Virgines de Pampelona 1228), Francji, Czechach (Praga 1233⁴) nie przyjęła jednak reguły hugolińskiej⁵, mimo że kolejny papież, Innocenty IV, w 1245 roku potwierdził ją powagą stolicy apostołskiej.

Innocenty IV, chcąc zakończyć spór wokół reguły powodujący podział zakonu i ujednoczyć prawodawstwo, nadał zgromadzeniu klarysek w 1247 roku nową regułę, modyfikując poprzednią, „hugolińską”. Zezwalała ona na przyjmowanie i wspólne zarządzanie dobrami przez każdy klasztor. Nowym przepisem było nałożenie na franciszkanów obowiązku duchowej opieki nad siostrami, na generała zakonu — opieki administracyjnej, na prowincjałów — obowiązku wizytacji klasztorów i zatwierdzania ksieni⁶. Nie był to jednak koniec sporu o kształt reguły franciszkańskiej dla klarysek.

Klara, już na łożu śmierci, 9 sierpnia 1253 roku, uzyskała od papieża Innocentego IV zatwierdzenie tylko dla klasztoru w San Damiano, własnej reguły, której treść nawiązywała do zasad zawartych w *Przywileju Ubóstwa* i ustnych wskazaniach Świętego Franciszka⁷. Część klasztorów wróciła do pierwotnych korzeni i przyjęła regułę Klary, *Regula prima Sanctae Clarae*. Sprawa podziałów w zakonie nadal nie była rozstrzygnięta⁸. Kres dualizmowi położył Urban IV, który w 1263 roku zatwierdził regułę ułożoną przez kardynała Jana z Gaety⁹. Składała się ona z 26 rozdziałów, z których znaczna większość oparta była na koncepcji prawa zakonnego wydanej w 1247 roku przez Innocentego IV. Zezwalała na wspólne posiadanie dóbr przez klasztor, co stało w sprzeczności z ideałem życia Klary, oraz wprowadzała jednolitą nazwę zakonu (patrz przyp. 1).

³ Brewe apostołskie potwierdzające zasadę ubóstwa klarysek w San Damiano wydane zostało przez Grzegorza IX 17 września 1228 roku.

⁴ Agnieszka z Pragi, córka króla Czech Przemysła Otokara I, fundatorka klasztoru w Pradze i jego pierwsza ksieni, walczyła z równą, co Klara determinacją o możliwość stosowania w klasztorze *Przywileju Ubóstwa*. Świadczą o tym liczne supliki kierowane przez Agnieszkę do kolejnych papieży o zmianę reguły benedyktyńskiej, której przestrzeganie klasztorowi w Pradze nakazał Grzegorz IX w czerwcu 1235 roku. H. Soukupová, *Anežky klášter v Praze*, Praha 1989, s. 383.

⁵ *Bullarium Franciscanum*, wyd. H. Sbaralea, t. 1, Roma 1759, (dalej cyt.: H. Sbaralea, BF), s. 243, 488, J. Łapiński, *Stanowisko prawne zakonu klarysek w Polsce do Soboru Trydenckiego* (dalej cyt.: J. Łapiński, *Stanowisko*), „Prawo kanoniczne”, R. XXXII, 1989, nr 1–2, s. 173–222, tu s. 175.

⁶ J. Łapiński, *Stanowisko*, s. 176.

⁷ *Regula prima Sanctae Clarae* miała obowiązywać w San Damiano po wieczne czasy — *solet annuere*. Punkty reguły zawarte w 12 rozdziałach kładły szczególny nacisk na ubóstwo, nie dopuszczając wspólnej, ani tym bardziej prywatnej własności ziemskiej. Zgromadzenie mogło posiadać tylko tyle ziemi, ile zakonnice były w stanie same uprawiać na potrzeby własne. Podstawą utrzymania siostr miała być jałmużna, a panny mogły być przyjmowane do klasztoru bez posagu. *Pisma św. Franciszka i św. Klary*, oprac. K. Ambrozkiewicz, Warszawa 1992, s. 309–318; R.C. Dhont, *Klara wśród swoich siostr*, Niepokalanów 1988, s. 67–69.

⁸ J. Łapiński, *Stanowisko*, s. 176.

⁹ Tamże, s. 177. Miała ona obowiązywać we wszystkich istniejących zgromadzeniach zakonnych, oprócz pierwotnej wspólnoty w San Damiano. Tę regułę przyjęły także wszystkie zgromadzenia klarysek w Polsce, choć nie wiadomo, kiedy to nastąpiło. O tym, że klaryski we Wrocławiu posługiwały się przez jakiś czas regułą ułożoną przez Klarę, czyli zachowywały całkowite ubóstwo, świadczą źródła XIII-wieczne oraz XIV-wieczny kodeks pochodzący z ich klasztoru przechowywany obecnie w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego (sygn. IV Q 202), w którym obok konstytucji papieża Benedykta XII wydanych w 1336 roku zachowała się *Regula Prima Sanctae Clarae* z 1253 roku. Papież Urban IV zwolnił w 1263 roku istniejące zgromadzenia klarysek od przestrzegania innych reguł bullą *Beata Clara*.

Inwentarze klarysek¹⁰ pochodzące z tokańskiego klasztoru św. Klary z San Gimignano z lat 1317, 1325 i 1340, klasztoru San Guglielmo z Ferrary z roku 1337 oraz klasztoru św. Franciszka pod Bolonią z lat 1337 i 1341 są dowodem na to, że wszystkie wyżej wymienione zgromadzenia posługiwały się w XIV wieku regułą papieża Urbana IV z 1263 roku¹¹. Świadczy o tym lista dóbr i majątności klasztornych zawarta w każdym z inwentarzy. Nie wiadomo, kiedy zgromadzenia mające metrykę z pierwszej połowy XIII wieku bądź lat sześćdziesiątych tego stulecia, przyjęły regułę Urbana IV. Pierwsza wzmianka dotycząca dóbr klasztoru klarysek *prope Bononia* pochodzi z 1286 roku¹².

Texty inwentarzy nie mają skomplikowanej składni, jednak trudność interpretacji informacji w nich zawartych spowodowana jest słownictwem. *Inventaria* to językowy kolaż łaciny i czternastowiecznej włoszczyzny — dialektów tokańskiego i bolońskiego. Układ inwentarzy jest specyficzny i żaden z nich nie może być zaliczony do „klasycznych”, modelowych typów układu inwentarzy: ani do tzw. typu niemieckiego, wymieniającego rzeczy według wyodrębnionych kategorii, ani do modelu popularnego przede wszystkim we Francji i Anglii, porządkującego rzeczy według pomieszczeń¹³. Inwentarze z San Gimignano wyliczają w punktach najpierw budynki klasztorne (bez szczegółowego opisu¹⁴), potem wyposażenie kościoła w paramenty i szaty, a na końcu grunty klasztorne. Inwentarze bolońskie to szczegółowy opis dóbr ziemskich spisany według klucza miejscowości (153 pozycje), po którym następuje spis ziem należących do różnych grup wspólnoty klasztornej, w tym samych zakonnic. Następne pozycje spisano według modelu angielskiego: książki (nie wymieniono jednak miejsca ich przechowywania), rzeczy znajdujące się w zakrystii, spiżarni, kuchni. Rejestr zamyka punkt wymieniają-

¹⁰ *Inventaria Clarissarum (1317–1341)*, wyd. P. Serafino Gaddoni, „Archivum Franciscanum Historicum”, t. IX, 1916, (dalej cyt.: *Inventaria*), s. 294–346. Inwentarze w oryginale bądź kopii znajdowały się przed II wojną światową w Archiwum Państwowym we Florencji.

¹¹ Klasztor *prope civitatem Bononie* został fundowany w 1231 roku, zaś donację ziemi pod zabudowania klasztorne i kościelne uczynił biskup Bolonii. W 1232 roku klaryski wprowadziły się do klasztoru, zaś w 1233 r. Grzegorz IX potwierdził przywileje nadane zgromadzeniu przez biskupa. Dokumenty dotyczące historii klasztoru zostały wydane w *Bullarium Franciscani epitome*, t. IV, wyd. C. Eubel, Apud Claras Aquas, 1929: nr 605, 769, 810, 815, 960, 1568, 1642. W kwietniu 1252 roku papież Innocenty IV wyjął klasztor spod opieki biskupa Bolonii i objął zgromadzenie specjalną opieką (dok. nr 605), potwierdził to jego następca Aleksander IV (dok. nr 810), tenże papież zezwolił ksieni na złagodzenie rygorów reguły, co pozwala się domyślać, że klaryski bolońskie żyły według pierwotnej reguły św. Klary (dok. nr 816 z 6 października 1255 r.; tenże dok. wcześniej wydany przez H. Sbaralea, BF, nr 110); Aleksander IV zezwolił, by kapelan klasztoru będący jednocześnie wizytatorem mógł *ab excomm. sententiis absolvi possint* (dok. nr 960 z 5 sierpnia 1257 r., dok. wydany wcześniej H. Sbaralea, BF nr 352); papież Honoriusz IV w 1286 roku wyznaczył rozjemców sporu o pewne dobra ziemskie między klaryskami a opatem konwentu benedyktynów de Nonantula (dok. nr 1568); Papież Mikołaj IV potwierdził przywileje konwentu (dok. nr 1642, z 27 czerwca 1288, dok. wydany wcześniej H. Sbaralea, BF, nr 38).

Klasztor w Ferrarze ufundowany został w 1251 roku, a w San Gimignano założony został w 1261 roku, a więc dwa lata przed zatwierdzeniem nowej reguły dla klarysek, zob. L. Pecori, *Storia della terra di S. Gimignano*, Firenze 1853, s. 431–433, i „Archivum Franciscanum Historicum”, t. VI, 1913, s. 91–117. Dokumenty dotyczące klasztoru w Ferrarze w *Bullarium Franciscani epitome*, t. I, II, wyd. C. Eubel, Apud Claras Aquas, 1898, 1902, t. I: nr 287 (Eugeniusz IV zaleca Janowi Kapistranowi reformę klarysek, dok. z 27 maja 1437 r.), nr 298 (tenże papież nakazuje Janowi ustanowić ksienię, dok. z 10 lipca 1437 r.), nr 299 (nakazuje Janowi kolejną wizytację, dok. bez miejsca i daty), oraz nr 412, 419, 420, 421, 455, 891, 908, 952, 1563; t. II nr 639 (zezwolenie dla *Beatrix uxori Tristani Sfortiae mediol.* na wchodzenie cztery razy w roku do klasztoru z dwoma matronami).

¹² *Bullarium Franciscani epitome*, t. IV, nr 1568, s. 160 (z 2 lutego 1286 r.).

¹³ Por. A. Klonder, *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego*, Warszawa 2000, s. 18–19; C. Bruneel, *L'inventaire après décès, un cliché sans retouche? L'exemple du Brabant au XVIIIe siècle*, [w:] *Sources pour l'histoire de la culture matérielle: inventaires après-décès et testaments*, F. Dalemans, Bruxelles 1988, s. 93–122, tu s. 95–97.

¹⁴ Nie podano liczby budynków, ani pomieszczeń klasztornych typowych dla każdego klasztoru: kapitułarza, refektarza, dormitorium, infirmerii.

cy osoby pobierające gotówkę bądź naturalia od klasztoru. Inwentarz z Ferrary to przede wszystkim opis majątku należącego do konwentu oraz do zakonnic i konwersów.

Analiza treści sześciu inwentarzy (trzech z San Gimignano, dwóch z Bolonii i jednego z Ferrary) wymaga uprzedniego przedstawienia zagadnienie spisywania dóbr klasztornych w świetle wymagań formalno-prawnych: prawa zakonnego i konstytucji zakonnych.

Przywilej Ubóstwa zatwierdzony w 1228 roku przez Grzegorza IX oraz *Regula Prima Sanctae Clarae* ułożona przez Klarę przed 1253 rokiem, z przyczyn oczywistych nie wspominały o potrzebie i sposobie spisywania majątku klasztoru. W San Damiano, szczególnie za życia Klary, o czym świadczą informacje zaczerpnięte z kart *Testamentu Klary* i *Legendy* pióra Tomasza z Celano, nie było wartościowych przedmiotów, a siostry same uprawiały niewielki kawałek ziemi. Klara miała liche odzienie składające się z jednej tuniki i jednego płaszcza, spała na ziemi, na posłaniu z gałązek oliwnych, a wiecheć słomy wystarczał jej za podgłówek¹⁵. Jej towarzyszki naśladowały ją we wszystkim.

Informacji o potrzebie spisania dóbr, nie było także, ze względu na zakaz posiadania majątku, w regułach wzorujących się na *Przywileju Ubóstwa*, które papież wydawali dla poszczególnych klasztorów w latach 1228–1245, między innymi w regułach dla zgromadzeń w Pampelunie, Ascoli i Salamance¹⁶. Nowa reguła Innocentego IV z sierpnia 1247 roku z bullą *Cum omnis*, jako pierwsza od czasu reguły kardynała Hugolina (opartej na wskazaniach reguły benedyktyńskiej, zezwalającej na posiadanie dóbr przez wspólnotę), zawierała *passus* o majątku klasztornym, jednak nie o jego spisywaniu. Papież zezwalał na posiadanie dóbr przez zgromadzenie i ustanawiał prokuratora klasztornego, na którego nakładał obowiązek doglądania i prowadzenia spraw gospodarczo-majątkowych klasztoru¹⁷.

Dopiero reguła papieża Urbana IV z 1263 roku po raz pierwszy precyzowała kwestie zarządu majątkiem klasztornym. W rozdziale XXII nowej reguły papież nakładał na ksienię obowiązek składania rachunku z dochodów i rozchodów, przynajmniej raz na trzy miesiące, całej wspólnoty bądź przynajmniej czterem siostrą specjalnie w tym celu powołanym przez ksienię¹⁸.

Szczegółowo kwestie spisywania inwentarzy w klasztorach klarysek naświetliły konstytucje papieża Benedykta XII z 1336 roku, które opublikowane zostały przez Kapitułę Generalną Franciszkańską dnia 22 czerwca 1337 roku. Według nich ksieni każdego roku [...] *coram generali vel provinciali Ministro seu Visitatore et certis Monialibus monasteriorum ipsorum providis et discretis, ad hoc per conventus eorundem monasteriorum electis, de receptis et expensis ac de iis quae eis vel per eas debentur, et de statu in quo monasterium erunt, plenam et fidelem reddere rationem*¹⁹. Ponadto nowo wybrana ksieni w przeciągu dwóch pierwszych miesięcy, które upłynęły od jej wyboru na urząd, w obecności przełożonych zakonu i sześciu zaufanych siostr, tzw. dyskretok: [...] *de omnibus bonis ipius monasterii mobilibus et immobilibus seseque moventibus, in quibuscumque consistant, fiant inventaria seu re-*

¹⁵ R.C. Dhont, *Klara wśród swoich siostr*, Niepokalanów 1988, s. 70, 71.

¹⁶ Zob. I. Vazquez, *La „forma vitae” hugoliniana para las clarissas en una bula desconocida de 1245*, „Pontificium Athenaeum Antonianum”, t. 52, 1977, s. 94–115; tekst bulli dla klasztoru w Salamance wydanej w Lyonie 7 VII 1245 roku, s. 116–125. Bulla z tekstem reguły dla klasztoru w Ascoli została wydana na Lateranie 24 V 1239 r., zaś dla zgromadzenia w Pampelunie (najbardziej pierwotny tekst według I. Vazqueza) 31 III 1228 r. W końcu bullę z tekstem reguły dla wszystkich istniejących klasztorów klarysek wydano w Lyonie 13 XI 1245 roku. Ten manuskrypt przechowywany jest w Archivo Secreto Vaticano, Regesta Vaticana, 21, ff. 253v–255v.

¹⁷ Punkt 9 reguły: *Ad haec liceat vobis in communi redditus et possessiones recipere et habere ac ea libere retinere. Pro quibus possessionibus modo dicto pertractandis Procurator unus prudens pariter et fidelis in singulis monasteriis vestri Ordinis*. I. Omaechevarria, *Escritos de santa Clara y documentos contemporaneos*, Madrid 1970, s. 239–247; H. Sbaralea, BF, s. 476–483.

¹⁸ *Reguła Świętej Klary*, rozdz. XXII, Niepokalanów bd.

¹⁹ *Inventaria*, s. 296–297; H. Sbaralea, BF, t. VI, Roma 1776, s. 25–42.

*gistra consimilia duplicata, sigillis Abbatissae et conventus sigillata*²⁰. Dotyczyło to zarówno sporządzenia nowego inwentarza, jak i uzupełnienia rejestru, który zachował się po poprzedniej ksieni. Według konstytucji w owym rejestrze powinien być wymieniony inwentarz żywy bądź zaznaczone jasno, że klasztor nie posiada zwierząt, ponadto ilość i rodzaj zebranych plonów: zboża, win, [...] *et cetera victualia*, a także należności dla klasztoru i poszczególnych zakonnic, dłużnicy i zobowiązania klasztoru, na końcu zaś [...] *vasa seu ornamenta vel suppellectilia et similia inibi fuerint*²¹, czyli wszelkie sprzęty klasztorne.

Inwentarze miały być spisane w obecności całego zgromadzenia: [...] *clare et integraliter in capitulo* [...] *legantur et vulgarizentur*, a w razie zaniedbania tego obowiązku kary przełożonych franciszkańskich miały osiągnąć ksienię i konwent. Papież nakładał obowiązek spisania inwentarzy w dwóch egzemplarzach: jeden z nich miał pozostać w klasztorze w rękach ksieni, a drugi musiał zostać wysłany *ad generalem vel provinciale Ministerium*²². Konstytucje benedyktyńskie przewidywały także kary dla ksieni, która źle zrządała klasztor, a objawszy klasztor w dobrej kondycji finansowej przyczyniała się do jego upadku alienując dobra klasztorne. Taka *abbatissa* miała zostać usunięta z urzędu, zaś inne mniszki — domyślać się należy, iż te, które sprawowały urzędy i uczestniczyły w zarządzaniu klasztor — miały być karane²³. Według P. Serafino Gaddoniego, konstytucje Benedykta XII nie wywarły istotnego wpływu na kształt franciszkańskiego ustawodawstwa i zostały zapomniane. Interesujące jest to, że w konstytucjach dla klarysek z lat 1346 i 1354, nie wspomniano o spisywaniu inwentarzy klasztornych; według Gaddoniego było to przyczyną braku tego typu dokumentów w archiwach²⁴. Nie musi to być jedyny powód tego stanu rzeczy. Zniszczenia klasztorów, w tym archiwów i bibliotek zakonnych spowodowane, szczególnie na Półwyspie Apenińskim, częstymi wojnami, pożarami lub innymi klęskami żywiołowymi (np. występującymi na tym obszarze trzęsieniami ziemi), to równie istotne powody nielicznej obecności tego typu źródeł w zachowanych archiwaliach.

O tym, że wydawca inwentarzy klarysek nieco się myli, świadczą *Constitutiones Alexandrine*, czyli konstytucje kapituły generalnej franciszkańskiej z Terni z 1500 roku, zatwierdzone przez papieża Aleksandra VI w 1501 roku. Wspomina się w nich, że konstytucje papieża Benedykta XII są nadal obowiązującym prawem, ale pozostawały przez długie lata w zasadzie martwą literą prawa. Dlatego też w konstytucjach zatwierdzonych przez papieża Aleksandra VI *in extenso*, ale w języku włoskim, nie po łacinie, powtórzony został punkt o konieczności i sposobie spisywania inwentarzy²⁵.

Dwa najwcześniejsze inwentarze, z lat 1317 i 1325 z klasztoru S. Chiara z San Gimignano²⁶, zasługują na szczególną uwagę, zostały bowiem sporządzone przed opublikowaniem konstytucji papieża Benedykta XII. Rodzi się więc pytanie o to, co skłoniło ksienię tego zgromadzenia do spisania rejestrów i według jakiego wzorca to uczyniono. W prawodawstwie franciszkańskim tego okresu nie ma bowiem wzmianek o konieczności spisywania inwentarzy. Treść informacji zgromadzonych w rejestrach klasztoru św. Klary jest uboższa od wiadomości zawartych w inwentarzach klasztorów z Bolonii i Ferrary, spisanych już po wydaniu

²⁰ *Inventaria*, s. 296–297.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ *Inventaria*, s. 297.

²⁴ Tamże. P. Serafino Gaddoni twierdzi jednak, że spis dóbr ziemskich odbywał się nadal, ale rejestry posiadłości zapisywane były w innych księgach np. księgach dzierżaw.

²⁵ *Constitutiones Alexandrine*, *Ordinum Minorum Edite Anno Domini MCCCCCI*, Biblioteka Watykańska, sygn. Barberini D II 133, p. 124v–129v.

²⁶ Podlegała biskupowi Volterry, która była sufraganią Pizy; należała do prowincji franciszkańskiej cisalpina, tj. przedalpejskiej.

konstytucji Benedykta XII (mimo że rejestr z Ferrary nie zachował się w całości). Inwentarz z Ferrary zawiera przede wszystkim opis posiadłości ziemskich tamtejszego zgromadzenia. Brakuje w nim ostatnich kilku bądź kilkunastu kart, na których powinny znajdować się — zgodnie z instrukcjami zawartymi w konstytucjach papieża Benedykta XII — informacje o wyposażeniu klasztoru w rzeczy codziennego użytku należące do wspólnoty, sprzęty liturgiczne znajdujące się w zakrystii, kościele i klasztorze. W zaginionej części rejestru nie było spisu rzeczy osobistych zakonnic, np. odzieży, bowiem takich informacji nie zapisywano w inwentarzach majątku klasztorowego, tym bardziej w inwentarzach zgromadzenia, które według reguły miało żyć w ubóstwie.

Z powyższych uwag wynika, że najcenniejsze źródło informacji stanowią inwentarze klasztoru św. Franciszka pod Bolonią, zachowane w całości i spisane według nakazów papieskich konstytucji. Ich treść będę analizowała ze szczególną uwagą²⁷. Analizę informacji zawartych w inwentarzach wypada jednak rozpocząć od najwcześniej sporządzonych inwentarzy zgromadzenia w San Gimignano.

Pierwszy inwentarz z klasztoru św. Klary *prope castrum San Geminiani*²⁸ został sporządzony w roku 1317 przez samą księżkę Joannę, córkę Uguicinella de Cattanis de Casalina, która to informacja wskazuje, że *abbatissa* musiała być osobą piśmienną. Inwentarz sporządzono w rozmównicy kościoła klasztorowego w obecności czterech możnych świeckich, w tym sędziego Jana. Rejestr z roku 1325 uczyniła nowa ksieni, Savina de Prato²⁹, także w rozmównicy klasztoru i w obecności możnych świeckich. Drugi spis powtarzał treść pierwszego i kontynuował go do roku 1325. Ksieni Savina sporządziła inwentarz własnoręcznie³⁰, zaś sędzia i notariusz publiczny Naldus z rodziny Gucci z San Gimignano *rogatus scripsi et publicavi*³¹. Z kolei trzeci inwentarz, spisany w 1340 roku, był uzupełnieniem egzemplarzy już istniejących, został zaś spisany za przełożenia tejże samej ksieni Saviny. Być może impulsem do sporządzenia nowego inwentarza była wizytacja ministra, któremu zgodnie z konstytucjami Benedykta XII ksieni miała zdać relację o stanie majątku klasztorowego. Mogło też nim być istotne wzbogacenie się klasztoru o dziewiętnaście nowych działek. Powstanie tego rejestru nie było związane z reelekcją ksieni, bowiem do czasu Soboru Trydenckiego ksieni pełniła swój urząd dożywotnio³². Ten ostatni inwentarz nie zawiera informacji o osobie pisarza ani o świadkach akcji prawnej, kończy się natomiast formułą: *Dicens dicta d. Abbatissa se ad presens non scire aliqua alia bona, que per eam mittenda vel ponenda sint in Inventario tempore suo*³³.

Inwentarz z 1317 roku zaczyna się wyliczeniem budynków, które należały do zakonnic: [...] *monasterium cum ecclesie, domibus et chiostris, palmentis, giotis et aliis hedeficiis murorum*. Kościół miał dzwonnice z dwoma dzwonami, których waga nie została określona, zaś pod stropem świątyni, dosłownie tłumacząc źródło — ponad łukiem sklepienia ostrołukowego, wisiał mały dzwonek zwany *squillecta*. Nad ołtarzem znajdował się piękny obraz z płó-

²⁷ Inwentarze bolońskie zawierają najwięcej informacji i zachowały się w całości.

²⁸ *Inventaria*, s. 299–301. Klasztor został fundowany w 1261 roku.

²⁹ Miejscowość Prato leży w Umbrii, krainie będącej kolebką franciszkanizmu, kilkadziesiąt kilometrów od Asyżu.

³⁰ Nie wiadomo, czy informacja dotyczy kontynuacji, czy przepisania tekstu pochodzącego z pierwszego rejestru. Wydawca nie zamieścił żadnych informacji dotyczących duktu pisma.

³¹ *Inventaria*, s. 303.

³² Lista księń klasztoru św. Andrzeja w Krakowie, Archiwum SS. Klarysek w Krakowie, sygn. 45A, pokazuje, że dopiero od 1579 roku elekcja odbywała się co trzy lata, jeśli tego rytmu nie zakłóciła śmierć zakonnicy. Zdarzały się kolejne reelekcje — rekordzistką na przełomie XVI i XVII wieku była Anna Rokowska, która pełniła urząd ksieni w latach 1593–1599 oraz od roku 1605 do 1622 r.

³³ *Inventaria*, s. 305.

cienną zasłoną, a mensa, na której stał krzyż, przykryta była obrusem. Osobny ołtarz znajdował się także w kościele górnym, czyli chórze, w którym modliły się klaryski, pozostając poza zasięgiem wzroku braci franciszkanów bądź wiernych nawiedzających kościoł. Nie wiadomo, czy paramenty ołtarza znajdowały się w chórze klarysek, czy w zakrystii. Do paramentów należały kielichy: dwa srebrne z ozdobami i jeden niezdobiony, pateny, różnego rodzaju szaty liturgiczne³⁴, stuły, sznury, manipularze³⁵. Były także księgi liturgiczne: dwa mszały, dwa listy (według oryginalnej pisowni *pistolares!*), antyfonarz, dwa psalterze, trzeci psalterz bez ozdób, czwarty bardzo zniszczony³⁶. Ołtarz górny pokrywało ozdobne nakrycie z drapecią, dwa inne nakrycia były z jedwabiu — jedno koloru żółtego, inne zielonego. Przy ołtarzu bądź nad nim było tabernakulum w srebrnej puszcze³⁷. Podobna puszcza na komunikanty, srebrna w obudowie z kości słoniowej, znajdowała się w klasztorze San Damiano za życia Klary, o czym wspomina Tomasz Celano, autor żywota świętej³⁸.

Na terenie położonym obok klasztoru i przylegającego do niego kościoła stały budynki. Jeden z nich miał dziedziniec, inny komorę, czyli spiżarnię³⁹. W następnym znajdowała się wytlaczarnia oliwy ze specjalną prasą (*infrantorio et factorio*), w innym warsztat; dom, w którym zmarł pracownik klasztoru i kilka innych, krytych było dachówką (*sive domo coperta de tegulis*)⁴⁰. Na jednej z parceli, na której uprawiano winną latorośl oprócz budynków stała jakaś wieżyczka (*toricella*), zaś w jednym z budynków znajdowało się specjalne pomieszczenie, w którym wytlaczaniu poddawano zebrane winogrona i produkowano wino⁴¹. Dalszą część pierwszego inwentarza klasztoru św. Klary, jak również kolejnych sporządzonych rejestrów, zajmuje wyliczenie parceli. Nie wiadomo, jakiej wielkości były owe kawałki gruntów i folwark. W inwentarzu nie podano arealu, a jedynie granice posiadłości klasztornych, określając je na podstawie położenia względem dróg publicznych oraz gruntów należących do prywatnych właścicieli. Klaryski w 1317 roku miały dwadzieścia kawałków ziemi, w większości uprawnej, z której część przeznaczona była pod uprawę winnej latorośli, oraz jeden folwark⁴².

Dwa kolejne inwentarze z lat 1325 i 1340 nie zawierają żadnych nowych szczegółów dotyczących budynków klasztornych oraz wyposażenia kościoła⁴³. W 1325 roku klaryski wzbogaciły się o dwadzieścia pięć kawałków ziemi, w większości uprawnej. Na jednej z parceli rósł gaj oliwny, na innym stała chata, kolejną porastała dąbrowa, na jeszcze innej, położonej w *villa Fulignani*⁴⁴, znajdował się dom z ogrodem warzywnym, na kilku innych nowo nabytych lub darowanych parcelach uprawiano winną latorośl. Konwent zakupił ponadto folwark leżący *in castro de Cinciano* z placem i domami, a w jednym z budynków folwarcznych znajdował się piec piekarski⁴⁵. W 1340 roku klasztor wzbogacił się o kolejne grunty, tym

³⁴ Tamże, s. 299: [...] *otto planetas sciamitis, fornitas de camisciis et admictis*.

³⁵ Tamże, s. 299, 300.

³⁶ Tamże, s. 300.

³⁷ Tamże, s. 299, 300.

³⁸ T. Desbonnets, *Na szlakach św. Franciszka z Asyżu*, Kraków–Asyż 1981, s. 21, 22.

³⁹ *Inventaria*, s. 299.

⁴⁰ Tamże, s. 300.

⁴¹ Tamże. Żadna z osób wspomagających mnie w tłumaczeniu czternastowiecznej włoszczyzny nie potrafiła rozszyfrować znaczenia wyrazu *giota*, występującego w zdaniu: *Item unum petium terre [...] partim vineatum [...] et cum una giota et palmento existentibus super ipso cultu [...]*, s. 300.

⁴² Tamże, s. 300, 301.

⁴³ Spis z 1325 roku powtarza treść pierwszego rejestru i kontynuuje go od numeru trzydzieści cztery, a z 1340 roku stanowi kontynuację dwóch poprzednich i rozpoczyna się numerem sześćdziesiąt dwa. *Inventaria*, s. 301–303.

⁴⁴ Tamże, s. 302, 303.

⁴⁵ Tamże, s. 303.

razem zakupione bądź otrzymane na mocy testamentu niejakiego Lippy z San Giminiano⁴⁶. Jak wynika z inwentarza, do 1340 roku klaryski wzbogaciły się o osiemnaście nowych działek oraz folwark zakupiony przez dwóch prokuratorów i syndyków klasztoru klarysek od Jana, syna Vannisa Venture z San Giminiano⁴⁷. Na terenie tegoż folwarku znajdowały się różnego rodzaju domy murowane: *domum cum muro in medio, sive duas domos simul iunctas, cum claustro, orto et spatiis*⁴⁸. Na pozostałych kawałkach ziemi stały chaty gliniano-słomiane bądź drewniane. Wiele ziem przeznaczonych było pod uprawę winnej latorośli, ale były także grunta nieuprawne: zarośla trzciny i ugory (*terre sode*)⁴⁹. Nabywcami dóbr w imieniu klasztoru i za zgodą ksieni byli ludzie związani z konwentem, między innymi Tura Bonfigliuoli, określane w 1326 roku mianem *familiaris dicti monasterii*, a kilka lat później, wraz z Maccio, synem zmarłego Alberta, jako *sindicis et procuratoribus Monialium dicti monasterii*⁵⁰.

Bogatsze informacje, ukazujące realia zakonnego życia, znajdują się w inwentarzach klasztoru św. Franciszka położonego *prope civitatis Bononie, in strata S. Stephani a latere superiori inter circellam civitatis et fossam Cavalinam*, fundowanego przez biskupa bolońskiego Iacobusa Pizolusa⁵¹. Pierwszy inwentarz bolońskiego konwentu sporządził cztery miesiące po wydaniu konstytucji benedyktyńskich, tj. 20 października 1337 roku, niejaki Bologninus, syn zmarłego Rodulfia de Rippuli, notariusz cesarski na polecenia brata Guillelminusa de Regio, wizytatora zakonnego konwentów klarysek w Lombardii i Bolonii. Wizytator powołując się na konstytucje papieskie, *secundum mandata apostolica*, nakazał spisanie *inventarium sive registrum*. Po odczytaniu inwentarza w obecności ksieni, co ciekawe, nie została ona wymieniona z imienia — i wszystkich mniszek zgromadzonych *extra ad cratem post altare conventus*, notariusz uwierzyłnił ów rejestr pieczęciami wizytatora, ksieni i konwentu⁵².

Ten sam wizytator, 20 dni później, 10 listopada, przeprowadził wizytację w klasztorze św. Guglielmo (Wilhelma) pod Ferrarą za przełożenia ksieni Chateriny de Bononia. W czasie tej wizyty spisano *Inventarium seu registracio de omnibus bonis mobilibus seseque moventibus*...⁵³

Drugi z inwentarzy klasztoru św. Franciszka *prope civit. Bononie* sporządzony został w cztery lata po pierwszym, własnoręcznie przez wizytatora, brata Philippusa z Parmy odwiedzającego klasztor w Bolonii, Ferrarze i Mutinie za przełożenia ksieni Azzoliny de Popolis⁵⁴.

Bolońskie inwentarze różnią się od rejestrów klasztorów klarysek z San Gimignano i Ferrary układem i treścią. Inwentarz rozpoczyna inwokacja *In Christi nomine, amen*, po której od razu następuje datacja⁵⁵. Inwentarze bolońskie i ferraryjski zawierają wyraźne odwołanie się do konstytucji Benedykta XII: [...] *factum et compositum secundum quod sanctissimus pater et dominus d. Benedictus divina providencia papa duodecimus in quibusdam suis constitutionibus et ordinacionibus ordinavit et fieri mandavit*, czego nie ma w żadnym z inwentarzy klasztoru z San Gimignano.

Rejestr z roku 1341 powtarzał informacje ze spisu wcześniejszego, jednak poszczególnym pozycjom nadane zostały inne numery, a w niektórych punktach opuszczono informacje podane w roku 1337. Ominięcia te mogą sugerować, że pewne dobra ziemskie w 1341

⁴⁶ Tamże, s. 305.

⁴⁷ Tamże, s. 304.

⁴⁸ Tamże, s. 304.

⁴⁹ Tamże, s. 304.

⁵⁰ Tamże, s. 303, 304.

⁵¹ Tamże, s. 305.

⁵² Tamże, s. 307.

⁵³ Tamże, s. 335.

⁵⁴ Tamże, s. 307, 308. Został tak jak poprzedni opatrzony pieczęcią, ale tylko jedną — konwentu.

⁵⁵ Tamże, s. 307.

roku nie należały już do konwentu. Inwentarz podaje także w innej formie językowej nazwy niektórych posiadłości, zawiera zapiski o osobach, które uprawiały ziemię. Ponadto znalazły się w nim liczne informacje późniejsze, dopisane na marginesie, których nie było w spisie z 1337 roku. Obydwa inwentarze podawały wielkość gruntów klasztornych w jednostce zwanej tornatura⁵⁶, zaś ich położenie określone zostało poprzez wymienienie właścicieli bądź obiektów dróg, budynków itp., graniczących z majątkami klarysek⁵⁷. Przeważająca część dóbr konwentu pod Bolonią, które spisane zostały według klucza geograficznego, stanowiły ziemie uprawne, z przewagą uprawy winnej latorośli. Z danych w inwentarzach wynika, że klaryski bolońskie były konwentem majątniejszym od zakonnic z klasztoru w San Gimignano. Posiadały dobra w ponad dwudziestu miejscach, najwięcej w Urbizano (siedemdziesiąt trzy działki) i Galeria (trzydzieści siedem). Największe posiadłości to parcele o powierzchni 130, 69, 49 tornatur *in curia Urbizani*, 84 i 60 tornatury ziemi uprawnej i 62 tornatury lasu w Galerii, 83 tornatury ziemi uprawnej *in curia Flexi*, 64 *in curia Caxtenaxii*, około 100 tornatur ziemi uprawnej i winnej latorośli w Policino (w tym przypadku tylko jedna trzecia zbiorów należała do klarysek, a pozostałe do dwóch różnych konwentów franciszkanów)⁵⁸. Ponadto do klasztoru należały ziemie w Flexii (trzy kawałki ziemi, nie wymienione w inwentarzu nr 2), Vedranie (jeden wzmiankowany tylko w inwentarzu nr 2), Castenaxe, Pucicalvolli (dziewięć, z których część stanowił las, inną przeznaczono na uprawę winnej latorośli), Bagnarolla (pięć), Cortexella (trzy), Ronchaglis (trzy), po jednym kawałku ziemi w: S. Iohanne in Persiceto, Policino, Farneto, S. Roffillo, Camaldolli, Malavolta, Casaliclo (tylko w inwentarzu nr 2), Cruce de Piro, burgo S. Mame, Furnigella, Brolyllo i w Vezza⁵⁹.

Na gruntach klasztoru stały różnego rodzaju i różnej wielkości budynki, niektóre z nich miały kamienne studnie, gołębniki, piece: [...] *cum domo magna de cuppis, uno puteo de lapidibus, [...] cum domibus inbalchonatis et aliis domibus planis orto, curia et puteo, [...] cum una domo, puteo et furno, [...] cum una domo cuppata, puteo, furno et columbaria*⁶⁰. Wiele budynków przeznaczonych było na składy beczek z winem⁶¹. W dobrach klasztornych uprawiano nie tylko winną latorośl. Dwa ogrody warzywne znajdowały się na parcelach w La Vezza⁶². W Furnigelli, między odnogami potoku zwanego Salvine, tuż za murami zabudowań gospodarczych klasztoru, stał wielki dom, w którym zmarła jedna z zakonnic, konwerska domina Bertolomea⁶³. Inne domy przedstawiały się mniej okazałe, a ich dachy były kryte słomianymi strzechami: [...] *una domo de paleis, [...] una domunculla de paleis, [...] una domunculla parva de paleis*⁶⁴.

⁵⁶ Jedna tornatura to obszar o wymiarach 2080 × 4350 m. Na tym terenie stosowano także inne miary gruntów np. biolęc (1087 × 3227 m). Innym przelicznikiem powierzchni była liczba zasadzonych krzewów winnej latorośli.

⁵⁷ Najciekawsze określenia miejsc, w których znajdowały się dobra klarysek: *ex opposito domus magne sine cortille, iuxta fr. Philippum calzolarium* — szewca, *propter canbium* — przy browarze, *iuxta tombam Crucis, iuxta navilium mediante via, iuxta canale Calcacate* — przy spławnym kanale, *iuxta Manzolum becarium* — przy rzeźni, *iuxta canale molendini* — przy młynie, *iuxta ospitalle Galerie* — przy szpitalu, *super via que vadit ad Dalamanzaticu, iuxta Brancham Guidoti muratorem, iuxta flumen Centonarie, iuxta possessiones ospitalis S. Stephani, iuxta ospitalle S. Proculi, Inventaria*, s. 308, 310, 312–314, 316, 319–323.

⁵⁸ Tamże, s. 308–310, 312, 314, 315, 319, 321.

⁵⁹ Inwentarz z 1341 roku wylicza osobno domy położone w Galerii; jeden z nich zamieszkały był przez cztery rodziny, inny *cum curte*, czyli z całym gospodarstwem, były także ogrody, *Inventaria*, s. 308, 314, 319–323.

⁶⁰ Tamże, s. 311–323.

⁶¹ [...] *domo de cuppis et uno medalle de cumis*, tamże, s. 311, 312.

⁶² Tamże, s. 322, 323.

⁶³ Tamże, 322.

⁶⁴ Tamże, s. 312.

Pewne ziemie należały prawnie nie do klasztornej wspólnoty, ale do poszczególnych zakonnic, o czym informuje nagłówek inwentarza *Possesiones tenentur per Sorores singulares*. W świetle prawa zakonnego zezwalającego na posiadanie dóbr wyłącznie przez wspólnotę, w posiadanie tych ziem siostry mogły wejść przed wstąpieniem do klasztoru bądź mogły one stanowić ich posag. Jaka była praktyka w tym względzie trudno powiedzieć. Po śmierci zakonnice ziemie przechodziły na własność zgromadzenia, o czym świadczy następny nagłówek inwentarza *Infrascripte sunt poss. Sororum defunctorum que perveniunt ad Monasterium*⁶⁵. Grunty mogły zostać przekazane klaryskom przez członków rodziny bądź osoby niezłączone więzami krwi z zakonicami, np. jako wyraz ostatniej woli w testamencie. Z zapisek inwentarza wynika, że każdorazowemu przekazaniu Klarysce prawa własności ziemi towarzyszył akt prawny. Jego treść opatrzona była zawsze formułką: *instrumentum fecit notarius...*⁶⁶ Podawano szczegółowo dane notariusza bądź miejsca pochodzenia urzędnika. W 1337 roku prawnymi właścicielkami dochodów z uprawy ziemi bądź dzierżawy gruntów lub domów było kilka sióstr: *Zillia de Benvenutis, Francischa de Portanova, Marsibillia, Angela de Rubeis, Bartolomea de Castro Britorum, Madalena de Gueciis, Phylippa de Samaritanis, Maria de Fondatia*⁶⁷. W 1341 roku lista prawnych właścicielek dóbr była znacznie dłuższa, a otwierała ją ksieni Azzolina⁶⁸. Następnie rejestr wymieniał *Gasdię*, która miała ziemię należącą niegdyś do siostry *Marsibille*. Natomiast sam konwent i trzy zakonnice: *Laurencia, Katerina Armani i Beatrix de Buvallellis* posiadały bez działu spadkowego (*omnes per indivisum*) grunt *in terra Marani*, pod specjalnymi warunkami: klasztor czerpał pięć libr dochodu, do *Laurencii* i *Kateriny Armani* miało należeć 50 libr, a reszta przysługiwała *Beatrix*; ponadto z każdej tornatury gruntu wszystkie siostry i konwent, z tytułu dzierżawy, otrzymywały jeszcze po 20 soldów⁶⁹. Kolejnymi mniszkami, które prawnie miały ziemię bądź lenno, były: *Cecilia de Cernitis* dzieląca się dochodami z zakrystianą, *Clara de Cernitis*, która co roku, oprócz pieniędzy otrzymywała parę kapłonów (*et unum par caponum*), *Romana*, dzierżawiąca grunt w Burgonovo na specjalnych warunkach⁷⁰, *Luzia de Muletis, Bartholomea de Galuziis, Lippa de Sicchis*, która była właścicielką ziemi wspólnie ze swoją siostrą, żoną *Colaya de Malavote, Zilia de Benvenutis, Dyadema de Gozadinis, Anthonia de S. Georzio*⁷¹. Zapiska późniejszą ręką wspominała jeszcze o: *Agnes de Leazariis, Ysabete de Penis Thusca, Chatarine de Seravale*⁷².

Zgodnie z regułą z 1263 roku dochody z wszystkich majątności powinny trafiać do wspólnej szkatuły, a o finansach klasztoru miała decydować ksieni z prokuratorem, o czym inwentarze bolońskie nie wspominają. Trudno jest stwierdzić na podstawie powyższych informacji, czy praktyka postępowania w tym względzie szła w parze z wymogami reguły. Pytaniem retorycznym pozostaje także to, czy i w jaki sposób sytuacja, w której poszczególne zakonnice były prawnymi właścicielkami majątków i dochodów, wpływała na pozycję i prestiż danej siostry w zgromadzeniu.

⁶⁵ Tej treści informacja została dopisana późniejszą ręką w inwentarzu drugim pod numerem 281, s. 323.

⁶⁶ *Inventaria*, s. 323–324.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Ksieni miała grunt wartości 200 lirów bolońskich, z którego dzierżawy otrzymywała 20 lirów. Ksieni posiadała ziemię na specjalnych warunkach: *sub ista condicione [...] quod quacumque hora voluerit venditor eam redimere, debet eam dimictere*, *Inventaria*, s. 324. Lir składał się z 20 soldów, a z kolei każdy sold dzielił się na 12 denarów.

⁶⁹ Tamże, s. 325.

⁷⁰ [...] *et habet de afficto pro dictis denariis et poss. V lib., sub ista condicione et pacto, quod dictus pignator debet isto anno presentii, ita quod ad dictam Sororem amplius non pertinebit, sed tenetur dicta Soror eandem peccuniam in eosdem usus commutare*, tamże, s. 325.

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże.

Kolejną pozycję wyszczególnioną w inwentarzu klasztoru św. Franciszka pod Bolonią stanowiły dobra należące do konwerek, czyli sióstr niechórowych⁷³, oraz konwersów, wykonujących cięższe prace w klasztorze⁷⁴. Pierwszy inwentarz wymieniał dwóch konwersów: brata franciszkanina Nadalle, który miał cztery parcele o łącznej powierzchni 57 tornatur, i świeckiego Michaela Sancti⁷⁵, który miał siedem kawałków ziemi uprawnej, z winnicami, ogrodem warzywnym i domem⁷⁶. Ciekawe jest to, że prawnymi właścicielkami ziemi brata Nadalle były klaryski. W spisie z 1341 roku, w dopisku uczynionym później, wymieniono trzech nowych konwersów — świeckich, którzy posiadali grunty o powierzchni kilku lub kilkunastu tornatur⁷⁷. W obydwu rejestrach z lat 1337 i 1341 zanotowano także Bartolomeę żonę Petra Manzonisa de S. Georzio, określoną jako *conversa*, która miała 24 tornatury ziemi uprawnej z winnicami oraz budynek, w którym składowano beczki⁷⁸. Być może była ona wdową po Piotrze, bo według reguły do klasztoru, nawet jako siostry służebne, nie mogły wstępować mężatki.

Oprócz użytkowania ziemi i dochodów płynących z jej uprawy klasztor pod Bolonią czerpał także dochody z dzierżawy. Z dzierżawy gruntów, ogrodów i winnic w miejscu zwanym Furnigella płacili konwentowi w dniu świętego Michała (29 września) brat Ubaldinus syn Petrizolli, Iacobus syn Jana, Gerardus i Bitinus syn szewca, wszyscy czterej z kaplicy św. Juliana oraz Ugolinus szpitalnik z kaplicy św. Stefana, który dzierżawił gruntek o powierzchni 22,5 tornatury⁷⁹. Cztery świeccy, w gronie których był związany z produkcją wina (*brentator*) Dominicus Albertinus, dzierżawili ogrody warzywne⁸⁰. Klaryski czerpały także zyski z dzierżawy czterech kawałków gruntu w Vezza pewnym osobom świeckim.

Końcowe karty pierwszego inwentarza bolońskiego są dla historyka kultury materialnej najciekawszym fragmentem spisu. Zawierają informacje o ksiązkach, które znajdowały się w konwencie, i przedmiotach użytku codziennego. Klasztor klarysek miał piękną (*de pulcra littera*) Biblię w dwóch księgach, Nowy Testament *in magno volumine*, Księgę Hioba i Tobiasza, które razem z innym egzemplarzem Biblii stanowiły jeden tom, Legendy Świętych, dzieła św. Grzegorza (*Moralli S. Gregorii*) w dwóch tomach, *Breviarium pulcrum in magno volumine*, *Breviarium antichum in magno volumine*, dwa Lekcjonarze, czyli księgi liturgiczne z epistołami i ewangeliami, jedna na okres od Adwentu do Wielkiej Nocy i druga od Paschy do Adwentu, ponadto dwa Pasjonały — jeden pisany pięknym pismem, zaś drugi brzydkim (*de turppi litera*), księgę zawierającą homilie i kazania świętych, cztery antyfonarze *noturna et diurna*, Psalterz, Legendę św. Franciszka, św. Klary i św. Ludwika oraz *lectiones Corporis Christi*, wszystko w jednym tomie, księgę z dialogami Grzegorza, słowami Bernarda⁸¹ i ży-

⁷³ Spełniały w klasztorze rolę służebnych, mogły wychodzić poza klauzurę, a jako osoby niepiśmienne i nie znające łaciny zamiast codziennego *Officium* odmawiały ściśle określoną dla każdej godziny kanonicznej liczbę *Pater Noster*.

⁷⁴ *Infrascripti sunt posses. converssi et conversee*, tamże, s. 326.

⁷⁵ Poprzedzony został określeniem *ser*, co może oznaczać, iż był notariuszem, bo tak najczęściej określano notariuszy w Bolonii w XIV wieku. W tym miejscu za konsultację dziękuję pani profesor Halinie Manikowskiej.

⁷⁶ *Inventaria*, s. 326.

⁷⁷ Zanes de Urbizano, Antonii de Rippoli, Zambonini de Bagnarola, tamże s. 326–327.

⁷⁸ Tamże, s. 327.

⁷⁹ Suma uiszczana przez dwóch pierwszych to 21 lirów, 2 soldi, 6 denarów bolońskich, Gerardus i Bitinus płacili 9 lirów, 10 soldów i 10 denarów. Szpitalnik płacił 33 liry i 15 soldów.

⁸⁰ Tamże, s. 329. *Brentatore* to pomocnik winiarza, który nosił na plecach, tzw. *brenta* — naczynia do transportu wina. Za konsultację tej nazwy dziękuję pani profesor Halinie Manikowskiej.

⁸¹ Najprawdopodobniej chodzi tu o św. Bernarda z Carbio, męczennika i kapłana, który wraz z towarzyszami został wysłany przez św. Franciszka do Maroka, gdzie zginął w 1220 roku. Jego święto obchodzone jest 16 stycznia. W inwentarzu z 1337 roku zamiast słowa *dialogus Gregorii* występuje zniekształcona przez pisarza forma *donalogus* [sic!], *Inventaria*, s. 329.

wotami Ojców Kościoła, wolumen z opisaniem cudów i słowami Świętych⁸². Niektóre księgi w konwencie „wypożyczano” zakonnicom do cel, do użytku prywatnego, a po ich śmierci woluminy wracały *ad conventum*, może do chóru bądź innego pomieszczenia, w którym gromadzono księgi, a być może po prostu do szafy, czy skrzyni. Siostra Zillia de Benvenutis miała Biblię piękną, która *fuit sor. Clare de Poetis* (być może była to prywatna księga Klary), Nowy Testament oraz niekompletne Moralia Grzegorza, Phylippa de Samaritanis — brewiarz piękny i psalterz⁸³, Bertolomea i Angella de Rubeis — brewiarz i psalterz, dziewięć innych siostr wymienionych imienia — psalterze, zaś trzy klaryski, niezidentyfikowane przez mnie — księgi określone mianem *monuale cum Salpeterio* [sic!]⁸⁴. Taki zestaw ksiąg nie jest zaskoczeniem, gdyż brewiarze były jedną z najczęściej przechowywanych i używanych w klasztorach ksiąg liturgicznych. W pierwotnym klasztorze klarysek w San Damiano pod Asyżem Klara i jej współtowarzyszki miały brewiarz, którego używał św. Franciszek⁸⁵.

Następną pozycją inwentarza były paramenty zgromadzone w zakrystii kościoła klasztorowego. Znajdowały się tam: cztery kielichy srebrne pozłacane, trybularz bez ozdób, szata mszalna, dalmatyka i tuniczka z sukna zgrzebnego *panno gramatato* w różnych kolorach, dwie szaty jedwabne w kolorze czerwieni, dwie szaty mszalne jedwabne, najprawdopodobniej różnokolorowe (*duas planetas de canzacolore*), dwie z płótna jedwabnego zielonego, jedna szata mszalna jedwabna fioletowa, jedna szata z jedwabiu surowego (*de seta gramatato*), kolejna z białego jedwabiu w czerwone paski, inna szata z jedwabiu białego wyprawionego określona mianem *de seta alba laborata diversimode*, kolejna z lnu ze wzorem przypominającym szyszki pinii (*de pignolato albo*), płaszcz liturgiczny z jedwabiu czerwonego, dziewięć stuł, osiem manipularzy, ponad pięćdziesiąt różnego rodzaju alb i okryć kapłańskich, wstęgi, sznury jedwabne i sznury skręcone grube (*cordones de rippe* [sic!]), 18 korporałów⁸⁶, cztery puszki na korporały, 25 ręczników do kielichów, po 14 specjalnych płócien *ad santificandum* i *pro altaribus*, 31 ręczników płóciennych do rąk, osiem długich także do rąk, dwa baldachimy, jedwabna serweta na ołtarz, wstążka jedwabna pozłacana, także na ołtarz, sześć kawałków materiału w paski z jedwabiu gorszej jakości (*thoablas vergatas de seta parvi valoris*), sześć serwet w prążki dla braci i tyleż dla siostr, dwie mniejsze, pięć laseczek (*bacilla*)⁸⁷, trzy puszki na hostie i para foremek żelaznych do robienia hostii⁸⁸. Trudno zidentyfikować powtarzającą się nazwę *thoabulas* bądź *thoabulas* — były to zapewne kawałki płótna, serwety, ręczniki, nakrycia o różnych rozmiarach. Termin ten w formie *tabula* pojawia się po raz pierwszy w bulli papieża Innocentego IV dla klasztoru w Salamance z 1245 roku, ale w innym znaczeniu — mniszki śpią *super tabulas ligneas*, na których położona jest mata słomiana lub lniane płótno⁸⁹.

⁸² Tamże, s. 329.

⁸³ W inwentarzu z 1341 roku zamiast psalterza wymieniona jest postylla, przy której to pozycji późniejszą ręką dopisek *vacat*.

⁸⁴ Bertolomea de Galuciis, Beatrixia de Buvallellis, Madalena de Gueciis i Caterina Armani, Gasdia, Lazerina i Beatrixia de Gustavilanis, Ioanna de Lastignano oraz Anthonia de S. Georcio. Niekiedy jeden Psalterz przy padał na dwie lub trzy zakonnice. Jeśli *monuale* to zniekształcona forma *manualis*, należałoby pod tym terminem rozumieć jakąś księgę podręczną. *Salpeterio* to oczywiście psalterz.

⁸⁵ T. Desbonnets, *Na szlakach św. Franciszka z Asyżu*, s. 113.

⁸⁶ Haftowaniem korporałów, nawet w czasie choroby, zajmowała się Klara, która według Legendy podczas życia w klasztorze San Damiano wyhaftowała 50 korporałów, tamże, s. 77.

⁸⁷ Łac. *baculum* — laska, *bacillus* — laseczka. Trudno określić, do czego mogły służyć.

⁸⁸ *Inventaria*, s. 330–331.

⁸⁹ I. Vazquez, *La „forma vitae” hugoliniana ...*, s. 94–115, tekst bulli s. 116–125. Paragraf 14: *Super tabulas ligneas iacent, storea vel panno laneo superstrato cum aliquantulo foeni palea, si voluerint et visum fuerit Abbatissae, vel huiusmodi aliquo alio quod earum Religionem deceat et pro loco potuerit inveniri, habentes ad caput cervicalia plena palea sive foeno. Habeant etiam coopertoria lanea, sive cultras si lanea habere nequierint congruenter.*

W kolejnych punktach inwentarza wymieniono zasoby spiżarni klasztornej i kuchni. W spiżarni znajdowały się różnej pojemności beczki na wino oraz dwa ceby i kufy⁹⁰. W kuchni były cztery kociołki duże, cztery średnie oraz dwa malutkie, wszystkie z miedzi, dwie duże patelnie i trzy mniejsze określane mianem *padellas*, cztery garnki do gotowania, cztery żelazne podpórki do przytrzymywania kotłów nad paleniskiem (*cavedonos*) i pięć łańcuchów (*cadenas*), cztery żelazne różna do pieczenia, *spitos de ferro* vel *veruta de ferro*, i dwa trójnogi, również żelazne⁹¹. Następnie w inwentarzu wyliczone zostały rzeczy należące do pracowników klasztornych: kilkanaście dużych płócien na stół, dziesięć mniejszych, dwie określone mianem *pro enseniis faciendis*, ponadto rąbki i chusteczki⁹². Było też osiem nożyc — *cultras*, osiem szczypiec — *forffices* oraz rzeczy stanowiące wyposażenie pościeli: siedem zagłówek, 14 prześcieradeł, 16 wałków pod głowę, dwadzieścia siedem pierzyn, 10 sienników, ponadto pięć wielkich i pięć małych misek, sześć skór, dwie mantyle (peleryny)⁹³.

Wymienione zostały także naturalia. Produkty zgromadzone w klasztorze w 1337 roku to: 751 koszy pszenicy, 150 koszy bobu, 60 koszy orkiszu, 20 koszy jęczmienia, 30 koszy żyta, 48 koszy mochi, strączkowej rośliny jadalnej o łacińskiej nazwie *vicia ervilia*, oraz 300 beczek wina⁹⁴. W inwentarzu z 1341 roku zapisano informację o zbożu (164 kosze pszenicy), winie (*vini albi* 61 beczek) i *vermiliu*⁹⁵ oraz co ciekawe, słońnie bądź sadle. Zanotowano też, że chleba i wina wystarczy aż do nowych zbiorów⁹⁶.

Konwersi klasztorni mieli ponadto, chyba na własny użytek, siedem gąsiorków do gotowania winogron i produkcji wina, siedem beczek na wino, patelnię, kocioł i mniejszy kociołek — *parollum*, sześć pierzyn z puchu, dziesięć prześcieradeł i pięć wałków pod głowę oraz pięć nożyc⁹⁷.

Inwentarz zamykał dział zatytułowany: *Infrascripti sunt creditores monasterii*. Siostry św. Klary zaopatrywały franciszkanów *morantibus in conventu iuxta eas*, w chleb i wino, ponadto płaciły im 160 lirów. Dwa razy w roku, w maju (*madii*) i październiku (*octubris*), przekazywały także franciszkanom mniejsze kwoty pieniężne, po 40 lub 20 soldów, na określone święta: w Boże Narodzenie, Wielkanoc, w dniu św. Klary, św. Franciszka, w dniu Oczyszczenia NMP (2 lutego), Zwiastowania NMP (25 marca), Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), Narodzenia NMP (8 września), Jana Chrzciciela (24 czerwca), Piotra i Pawła (29 czerwca), Marii Magdaleny (22 lipca), Antoniego (13 czerwca), Wniebowstąpienie, Pentecoste (Zielone Świątki), Wszystkich Świętych (1 listopada) i Andrzeja (30 listopada) (po 20 soldów)⁹⁸. Wspomagały pieniężnie także klasztor franciszkanów de Planorio oraz klasztor dominikanów w Bolonii, a franciszkanom z Bolonii dawały ponadto 10 lirów na uszycie tunik zwyczajnych oraz *pro una pictancia in Nativitate Domini*⁹⁹. Każdego roku przeznaczały także pieniądze dla biskupa Bolonii oraz — co ciekawe — na stypendium dla jednego studenta z zakonu braci franciszkanów na studia w Paryżu. Czyniły to na mocy testamentu magistra Tadeusza (*Thadeya*) z Florencji, profesora i doktora *artis fisice*¹⁰⁰. Co roku zakonnice wpły-

⁹⁰ *Inventaria*, s. 331.

⁹¹ Tamże.

⁹² [...] *panixeli pro capite, pro mandato, pro origleriis*, tamże. Na głowę, według zaleceń, to ostatnie określenie może dotyczyć czegoś w rodzaju nausznicy.

⁹³ *Inventaria*, s. 332.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Także inne nazwy: *vermellum vulgo vermillon*.

⁹⁶ *Inventaria*, s. 332.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże, s. 333.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Testament został spisany w 1293 roku i przewidywał, że klaryski będą utrzymywały jednego franciszkanina z prowincji bolońskiej na studiach teologii w Paryżu. *Inventaria*, s. 333.

cały także pensję medykwowi konwentu, prokuratorowi i cyrulikowi, który zgodnie z postanowieniami reguły puszczał zakonnikom krew. Pewne sumy otrzymywali także wszyscy członkowie rodziny klasztornej i sładzy *familiaribus et servicialibus*, zaś konwers Michael Santi i jego małżonka otrzymywali dary w naturze: pszenicę, wino (*vini puri*) i dwa wozy drewna oraz osiem libr bolońskich¹⁰¹. W roku 1374 roku inną ręką spisano informację o gruntach oddanych przez klaryski w dzierżawę niejakiemu Ghidino de Bagnarolla. Oczywiście spisanie umowy dzierżawnej odbyło się w obecności notariusza Michaelisa¹⁰².

Inwentarz klarysek z klasztoru S. Guglielmo, czyli św. Wilhelma pod Ferrarą z roku 1337 zachował się tylko w odpisie. Zdaniem wydawcy oryginał i kopia sporządzone zostały przez jedną z siostr. Miała ona piękny charakter pisma, ale nie znała znaczenia wielu wyrazów, stąd niekonsekwencje w zapisie tekstu i używanych przez nią skrótach¹⁰³. W inwentarzu z Ferrary brak części końcowej, a więc najciekawszej, w której najprawdopodobniej wymienione były przedmioty użytku codziennego, sprzęty liturgiczne, dobra zgromadzone w kuchni i spiżarni. W nie zachowanej części nie było jednak — zdaniem wydawcy — informacji o wyposażeniu cel i rzeczach osobistych zakonnic, gdyż takie dane nigdy nie trafiały na karty inwentarzy klasztornych, tym bardziej żeńskich zgromadzeń klauzurowych.

Inwentarz klasztoru klarysek św. Wilhelma rozpoczyna informacja o wizytatorze, ksieni i dacie sporządzenia dokumentu. Po niej następuje szczegółowa lista posiadłości klasztornych. Klaryski miały swe dobra w dziewięciu miejscach: *in villa Boarie* (najwięcej działek — dwanaście), *in Caldirolo* (jedną parcelę), *in fundo Corigie* (trzy), *in Fosalta* (jedną), *in fundo Gaybane* (jedenaście), *in villa Fossenova* (jedenaście), *in villa Vigoerie* (dziesięć), *in Gualdo* (pięć), *in Gaybana ultra Padum a latere sancti Egidii* (siedem)¹⁰⁴. Przeważnie były to grunty uprawne, winnice, ale także pastwiska i obszary leśne¹⁰⁵. Granice owych posiadłości określono przez wymienienie właścicieli gruntów bądź dróg graniczących z dobrami klarysek¹⁰⁶. Stały na nich różnego rodzaju zabudowania, także z murowanymi piecami i studniami, *cum una domo, una teca, [...] cum uno furno et uno puteo murato*, otoczone ogrodami warzywnymi i owocowymi¹⁰⁷. W pobliżu samego klasztoru znajdował się teren uprawny z drzewami owocowymi i ogrodem warzywnym¹⁰⁸.

Następnie zapisało informację o dzierżawach klasztoru i sumach, które osoby dzierżawiące ziemię, a częściej domy, uiszczaly konwentowi. Na liście znalazło się aż trzydzieści osób. W gronie tym były postaci określane mianem *ser*, inne wymieniono z imienia i miejsca pochodzenia, pozostałe znane są tylko z imienia bądź wykonywanego zawodu¹⁰⁹. Była też kobieta —

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże, s. 335.

¹⁰⁴ Tamże, s. 335–341.

¹⁰⁵ *Item una pecia terre pascolive a bestiis [...]*, tamże, s. 336. Nad Padem we wsi Fossenova do Klarysek należał kawałek ziemi porośnięty zaroślami wierzbowymi: *una peciola salicum*, tamże, s. 339.

¹⁰⁶ Tamże, s. 335–340. Np.: [...] *una pecia terre aratorie de uno modio in loco ubi dicitur „el Menerallo”, posita in dicto fundo infra hos confines: ab uno latere ecclesie sancti Iohannis, ab alio latere Iacobus secularius et via.*, tamże s. 336; [...] *una pecia terre ubi dicitur „la via da lomo morto”: uno capite via mortii, et alio capite et latere heredes domine Richeldine, et alio latere ser Iohanninus de Raffanellis*, tamże, s. 340.

¹⁰⁷ Tamże, s. 338.

¹⁰⁸ Tamże, s. 341.

¹⁰⁹ Był więc *ser*: Bonaldus, Otolinus, Bernardus, Matheus, Iohannes, Bonaculus, Phylippus, Bartholomeus Cappellus; nieznani bliżej: Cunta, Merchatellus, Benevenutus, Oliverius, Albertus, Bergogonus, Ugolinus, Clementinus, Vivarotus; ponadto: Gilius de Veclis, Paulus de Veclis który *laborat a dicto monasterio*, Federicus de Bonleo, Rigus de Quartesana, Bartholomeus Pasque, Dominicus de Travalino, Petrus a Piva, Dominicus Corente, Heredes Turcleli; wymienieni z zawodu: Rigus *careterius* — woźnica lub masztalerz, Iacobus *portator* — tragarz, Delacora *nauta* — żeglarz, Floravancius *ciponarius* — producent kubków, Aco i Richus określani mianem *draperius* — sukiennik, Petrus *frutalorus* — dostawca zboża. Nie udało mi się zidentyfikować nazw *oxelator*, *stracalorus*.

Domina Staxia, która dzierżawiła dom znajdujący się na terenie w pobliżu klasztoru, którego granice wyznaczały: *uno capite via, et uno capite, et uno latere dictum monasterium*¹¹⁰. W osobnej kategorii dzierżawców klasztornych, ale wyłącznie najemców budynków, wymieniono mieszczan z Ferrary. W tej grupie znalazł się tylko jeden *ser* — Vitalinus, ponadto Domina Bella, magister Durellus, Zulianus, Richus, Floravancius¹¹¹. Listę w tej kategorii dzierżawców zamykał przeor *Domus dei de Feraria*, który płacił klaryskom, nie wiadomo za co, na mocy testamentu niejakiego Petri de Vicario¹¹². Klasztor miał także sporo, bo aż osiemnaście, dzierżaw we wsi Gaybane¹¹³. *Laboratores infrascripti dicti monasterii* — było ich piętnastu, płacący czynsze *de dominibus ubi morantur cum curtibus*, byli kolejną grupą wymienioną w inwentarzu jako osobna kategoria płatników. Petrus *ser* Ariberti de Fossa, który dzierżawił od klarysek dom, z kawałkiem ziemi i dwoma kawałkami lasu, płacił jedenaście libr bolońskich, ale z każdego denara trzecią część otrzymywali franciszkanie z Ferrary¹¹⁴. Podobny podział zysków obowiązywał przy pobieraniu czynszu rocznego od Franciscinusa *ser* Nascibene de Fossa, który za dzierżawę nie określonego kawałka ziemi przekazywał klaryskom pięć libr bolońskich *de quibus denariis fratres Minores habent terciam partem*¹¹⁵.

Inwentarz zamykały wyszczególnione *bona immobilia pertinencia ad conventum*, wcześniej będące własnością poszczególnych zakonnic, zaś po ich śmierci przechodzące na własność zgromadzenia oraz, *bona infrascriptorum conversorum pertinencia ad monasterium post obitum eorum*.

Ksieni Catherina de Bononia była prawną właścicielką winnic w Cornacervina, Foslata i Fossanova, gdzie połowę winnicy posiadała także siostra Nicola de Licis¹¹⁶. Siostra Agnes de Isifantis, która była prawną właścicielką trzech domów i otrzymywała dziesięć libr bolońskich z kawałka ziemi, zażyczyła sobie, by po jej śmierci aż dziewięć libr trafiało do zakonu św. Franciszka w Ferrarze¹¹⁷. Właścicielkami ziemi bądź domów było jeszcze pięć klarysek: Catherina de Misotis, Clara Pilicaria, Iohana a Curte, Osana i wspomniana już Nicola de Licis¹¹⁸. Spośród trzech, wymienionych imiennie konwersów, najwięcej majątku, o który wzbogacił się klasztor, miał brat Donatus: kilka kawałków ziemi uprawnej, na jednym z nich stał dom z piecem, ponadto winnice, kilkadziesiąt owiec i dwa barany, dziewiętnaście wieprzków i trzy maciory, krowę i dwa byczki¹¹⁹. Stado owiec w Vigoerii po śmierci Donatusa przeszło na własność konwersa brata Anthoniusa, który razem z Donatusem, za jego życia, był właścicielem krowy i dwóch cieląt¹²⁰. Ostatnią wyszczególnioną pozycję inwentarza stanowiły dobra konwersa brata Boni. Na jego majątek składał się przede wszystkim żywy inwentarz, jednak zdecydowanie skromniejszy od tego, który był w posiadaniu Donatusa¹²¹.

¹¹⁰ *Inventaria*, s. 342.

¹¹¹ Tamże, s. 342–343.

¹¹² Tamże, s. 343.

¹¹³ Tamże, s. 343–344. Dzierżawcami na dobrach lennych klasztoru – *casalle vel casalle* byli według kolejności zapisu w rejestrze: Petrus *fruitarolus*, Stephanus *ser* Marchi, Gambaldia de Baris, Perinus de Gondoaldis, Thoma-xinus de Capis, Albertinus, Girardinus de Mantua, Astulfus, Giudo de Betino, Bricius, Iohannes de Alia, Percinus de Marris, Heredes Maschagnini, Fantinellus, Pax, Franciscus de Borgeri, Beninca et heredes Tercoboni.

¹¹⁴ Tamże, s. 344.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Tamże, s. 345.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ Tamże.

¹¹⁹ Tamże, s. 345–346.

¹²⁰ Tamże, s. 346.

¹²¹ [...] *duos boves*, [...] *duos boves in Gaybana*, [...] *in eodem loco viginti oves* [...]. *Ancellinus de Gaybana tenet ab eo, mediantem quinque vacarum pro indivisio* [...], tamże. Tekst urywa się po słowie *indivisio*.

Przedstawione wyżej inwentarze klarysek ukazują fragment egzystencji klasztornej, nie pozwalają jednak na kompleksowe wnioskowanie o warunkach życia codziennego i stopniu zamożności trzech zgromadzeń (do czego potrzebna jest szersza baza źródłowa, a przede wszystkim informacje o innych konwentach klarysek oraz zgromadzeniach¹²²). Pokazują jednak, że ideał życia w ścisłym ubóstwie, tak jak nauczał święty Franciszek i co przyjęła Klara, pierwsze damianitki, a także kilka innych klasztorów, między innymi konwent w Pradze, zdezaktualizował się w kilkadziesiąt lat po śmierci Klary. Wpływ na to miały: z jednej strony prawodawstwo zakonne i papieskie, dążące do złagodzenia surowości zasad życia nakreślonych przez uczennicę św. Franciszka, z drugiej — realia życia codziennego i zmiany społeczno-gospodarcze zachodzące w późnym średniowieczu.

Dużym uproszczeniem byłoby jednak przesądzanie, wyłącznie na podstawie treści niniejszych, cennych źródeł, o całkowitym wyzbyciu się i zarzuceniu pierwotnego ideału ubóstwa Klary i jej zakonnic z San Damiano. Inwentarze informują bowiem tylko o tym, co znajdowało się w posiadaniu konwentów, a nie o realiach życia. Nie znane są: po pierwsze — liczba zakonnic w każdym z trzech klasztorów, po drugie — dochody otrzymywane z ziemi. Określenie poziomu życia utrudnia nie tylko fragmentaryczność źródeł, ale przede wszystkim brak możliwości porównania informacji o tych trzech klasztorach klarysek z modelem standardu życia zakonnego¹²³. Warunki życia nie zawsze odpowiadały zamożności konwentu. W klasztorze cysterek w Owińskach w epoce nowożytnej, a był to jeden z najlepiej uposażonych konwentów w Wielkopolsce, zakonnice, jak wskazuje wizytacja, jadały zgniłe jarzyny i miały długi¹²⁴. Kwestia złego zarządzania majątkiem może być tylko jednym z licznych powodów takiego stanu rzeczy. Ograniczenia dotyczące pokarmów, ubiorów, czyli tego, co składa się na materialną stronę życia, na trwałe były i są wpisane w istotę życia zgromadzeń zakonnych. Badacz, szczególnie epoki średniowiecza, dysponujący ograniczoną bazą źródłową, niejednokrotnie nie jest w stanie zrekonstruować faktów, ani ustalić motywów działań, zwłaszcza, gdy stawiane pytania dotyczą tak zamkniętych i specyficznych wspólnot, jakimi są żeńskie klasztory klauzurowe.

Adres Autorki:

Mgr Olga Miriam Przybyłowicz

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Al. Solidarności 105

00-140 Warszawa

INVENTORIES OF ITALIAN POOR CLARE NUNNERIES:
SAN GIMIGNIANO (1317–1330), BOLOGNA (1337–1340), FERRARA (1340)

The inventories of three Italian Poor Clare nunneries: St Clare's convent in San Gimignano (from 1317, 1325 and 1341), San Guglielmo's convent in Ferrara (1337) and St Francis' convent near Bologna (1337 and 1341) are a rich source of data on the communities which,

¹²² Na temat kryteriów i możliwości badawczych zagadnień związanych z materialną stroną życia w klasztorach zob. M. Borkowska, *Źródła do badań nad stanem majątkowym klasztorów żeńskich w Polsce w XVII–XVIII w.*, „Kw. HKM”, R. XL, 1992, nr 1, s. 33–40.

¹²³ „Świat zakonników jest rozległy, rozmaity, złożony”. Por. L. Moulin, *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X–XV wiek)*, Warszawa 1986, wstęp s. 7–14; M. Borkowska, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 7–8, 329–330.

¹²⁴ M. Borkowska, *Źródła do badań...*, s. 33.

because of enclosure, are hermetic and thus difficult to study. The inventories are all the more valuable because of the time of their origin: the first decades of the 14th century are not as well documented, especially in narrative sources, as for instance the 15th century.

The property listed in the inventories indicates that in the 14th c. all the above-mentioned convents functioned in accordance with the rule issued by Pope Urban IV in 1263, which did not observe the principle of poverty, propagated by the founders of the Franciscan movements, St Francis and St Clare.

The syntax of the inventories is not complex, but there are some problems in their interpretation caused by the vocabulary. Linguistically, they are a mixture of Latin and fourteenth-century Italian (Tuscany and Bologna dialects). Their structure is quite particular and none represents any classical model, either the so-called 'German' type, grouping items according to category, or the type popular in England and France, listing objects room by room.

The catalogues of vestments, ornaments, books belonging to the communities and to individual nuns, paraphernalia and farm products give an insight into the living conditions in the convents. The data are not sufficient, however, to generalise about the standard of living in all Poor Clare nunneries, which, according to the original rule, were to provide a way of escaping the materialistic vision of existence. Although the information found in the inventories is fragmentary, mentions such as those about a copy of the Bible worn out from frequent use, bed-linen for convent servant or a range of kitchen utensils are invaluable for reconstructing mediaeval lifestyle.

Translated by
Izabela Szymańska